

TRABZON MANİLERİNDE SOSYAL HAYAT

Ali ÇELİK

Bir milleti millet yapan, onu diğer milletlerden ayıran en önemli özelliklerinden biri hiç şüphesiz kültürüdür.

Maddi kültür varlıklarımız yanında bir de sözlü kültür ürünlerimiz vardır ki, bunlar, binlerce yıllık bir yolu, yabancı kültürlerin hücumu da dahil, bir sürü engeli aşarak günümüze kadar gelmişlerdir. İşte biz bunlarda kendi yapımızı karakterimizi, sevincimizi, en kısa şekliyle «biz»i görür, «biz»i buluruz.

Kazak ve Kırgızlar'da «Aytipa» veya «kayım ülenek», Step-Kırım Tatarları'nda «Çinik» veya «Çinig», Özbekler'de «Aşula» veya «Koşuk», Azerbaycan ve İran Türkleri'nde «Bayatı», Irak Türkleri'nde «Hoyrat» gibi çeşitli Türk boylarında değişik isimler alan «MANİ», sözlü manzum ürünlerimizin en eskisi olması ve varlığını bugün de devam ettirmesi bakımından kültür ve edebiyatımızda apayrı bir yere sahiptir.

Mani deyince aklımıza önce sevda gelir. Hemen bütün maniler sevda ek-seni etrafında döner. Ama sevda yalnız değildir. Onu çevreleyen sosyal hayatı, olumlu olumsuz her yönüyle manilerde buluruz. Bir işaret, bir kısıntı halinde de olsa onlarda gelenek ve görenekleri, inanç ve ibadetleri, alkış, kargış ve küfürleri; insanımızın bir nevi kaderi olmuş gurbeti ve onun baş sorumlusu başlığı; aile hayatını, kaynana, gelin, görüm, kuma çekişmelerini; namus, iffet gibi yüce değerleri taffanca, tüfek tutkusunu; sevgi ve öz-

lemeleri; acı, dert ve şikâyetleri velhasıl sosyal hayatı her yönüyle onlarda buluruz.

Trabzon'un bugününü değerlendirmek, yarınını tasarlamak onu iyi inceleyebilmek ve anlamak, herhalde halkın duygu ve düşüncelerini, hayat görüşünü, değer yargılarını, kısacası, yapısını bilmekle mümkün olacaktır. Bunu da ancak halkın kendi yaratması ve her türlü dış etkenden olabildiğince uzak kalan ortak ürünlerde bulabiliriz.

Biz bu çalışmamızda, Trabzon ve çevresinden derlenmiş binlerce manide, kimi zaman apaçık, kimi zaman da biraz örtülü bir biçimde yer alan sosyal hayatı değişik yönleriyle incelemeye çalıştık.

AİLE :

Trabzon manilerinde gördüğümüz aile tipi, yalnız ana, baba ve çocuklardan meydana gelen çekirdek aile tipi değil, kayınvalide, kayınpeder, görümce, elti ve hatta kumanın da yer aldığı ve bugün artık çok az sayıda var olan büyük aile tipidir. Ailede en büyük sürtüşme kaynana ile gelin arasında meydana gelir. Gelin için kaynana kıymet bilmez, yaptığı yenilmez, varlığına tahammül edilemez bir varlıktır :

Yarım hau annenlan
Bir gün celun duramaz
Bin dane daha etsa
benim gibi bulamaz.

Ö aynı zamanda acımasız ve zalimdir :

(*) 23-25 Eylül 1991'de Trabzon'da KTÜ tarafından düzenlenen «Geçmişten Geleceğe Trabzon, Ulusal Sempozyumu»nda tebliğ olarak sunulmuştur.

Bahçelerde lahana
Yaprağı döndü yana
Hiç cihana gelmiş mi
Böyle zalim gaynana
Bahçeden aldım lahna
Kıydım koydum sahana
Hiç ömrümde görmedim
Senin gibi gaynana

Onunla başa çıkmak da imkânsızdır :

Gel gidelim ormana
Kuru odun yaş olmaz
Haydi gidelim gülüm
O annenlan baş olmaz

Bazan da kaynananın genç oluşu kıskançlığa sebep olur :

Eğme finduk dalini
İncecuktur incecuk
Ya bakun gaynanaya
Celunundan gececuk

Bir nevi «istenmeyen kişi» ilan edilen kaynana için temenniler de acımasızdır :

Gaynana gara gazuk
Yazuk celune yazuk
Gaynananın gözüne
Sok bi çatalı gazuk

Gaynananın eyisi
Derin olsun guysisi
Dokuz takta altına
Goyuslun munzurisi

Çeke çeke hizari
Geldi hizarin zari
İrak köylerde kalsın
Gaynananın mezarı

Dumanlı derelere
Düştüm derin göllere
Allah nasip etmesun
Gaynanalı yerlere

Dertli olan sadece gelin değildir. Kaynana da, kadir kıymet bilmeyen, her sözüne karşılık veren asi gelinden şikâyetçidir :

E celinum celinum
Hep mallarimu yedun

Uşağımı çok sevdim
Kaynanam fena dedun

Kar yağar patul patul
Yalilari donatur
Bizum bi celun vardur
Öğlene gada yatur

Dikili da soyleyi
Celun gaynanasına
Kurban edeyum seni
Celunlerun hasına

Ailede istenmeyen kişi sadece kaynana değildir. Onun kadar olmasa da görümce de arzu edilmez, ona itimat etmek de doğru değildir :

Boğazında liralalar
Yılan olur yer seni
İnanama görümcene
Gider eve der seni

Kaynanalar ve görümceler kadar olmasa da, kaynatılar da zaman zaman hatalı davranışlarından ötürü yerilir, ayıplanır :

Hiç gaynata gider mi
Celunun odasına
Celun duştü bayıldı
Sandığın arkasına

Birden fazla kadınla evlenme kadınların verdiği, erkeklerin ise arzu ettiği bir olgudur :

Armut dalda daladur
Mevlâm neler yaradur
İki karisi olan
Daim yuzi karadur

Delikanlı karisi
İki dane olacak
Birisi sarılacak
Öbürü savulacak

Bu tür ailelerde geçimsizliğin bir başka kaynağı da kumalardır :

Keten doku tokumam
Tokusun oni gumam
Gumamun iplüğünü
Ben kefenume gomam

Gece çıktım ay ilan
Elimde çırayılan
Ben ne belâya galdım
Bu kötü gumayınan

Manilerde çokca işlenen bir başka sosyal tema da, daha çocuk denecek yaştaki erken evliliklerdir. Çocukluklarının tadını çıkaramadan omuzlarına aile sorumluluğu yüklenen kızlar bundan şikâyetçidirler :

Finduk yaprak açmadan
Dibu serun olur mi?
Onbeş yaşa celmeden
Böyle celin olur mi?
Güzel yaylalar vardur
Bizum köyun başında
Evlendudiler beni
Onuç ondort yaşında

Bazan da kendinden çok küçük biriyle evlendirilen kız alay konusu olur :

Evumun oği tarla
Parla Eminem parla
Senun yarın küçuktur
Koy beşüğe da salla

Bölgede ideal evlilik çağı ise yirmi yaş civarındır :

Duman geliyi duman
Bizum köye giremez
Yirmiye geçen bekâr
Daha da evlenemez

Kimi zaman aileler arasındaki sosyal farklılıklar, kimi zaman inatlaşmalar, kimi zaman da başka sebepler yüzünden sevenlerin kavuşmaları mümkün olmaz. Toplumda pek hoş karşılanmasa da, bu duruma düşen delikanlının yapacağı tek şey sevdiği kıızı kaçırmaktır.

Sis dağını üstünde
Yayılıyor geyikler
Al da beni kaçalım
Sonra uysun beyükler
Kece rüyamda gördüm
Ben bi dağ aşacağım
Haber verdüm beklesun
Ben ona kaçacağım

Sevenlerin birleşmelerini önleyen en önemli engellerden biri de «başlık» tır. O, kaçma ve kaçırma o'aylarının gurbete düşmelerin, intiharların, mutsuz evliliklerin baş sorumlusudur. İşte bu nedenlerdendir ki, manilerde sık sık başlıktan, onu yaşatanlardan şikâyet edilir ve kaldırılması için adeta yalvarılır :

Niye celmezsun bana
Yüreyumun yarasi
Ben okulu biturdum
Sorun başluk parasi

Ben Mersin'e gidemem
Mersin içi gävurluk
Baban alacak benden
Onbir milyon ağırlık

Sevdaluk ince maraz
Yürek yekar can almaz
Sevda halinden bilen
Gızından para almaz

GİYİM - KUŞAM :

Trabzon manilerinin tam olarak derlenip değerlendirilmesi halinde, sadece bunlardan faydalanmak suretiyle bile, geçmişten bugüne kadar Trabzon ve havalisinde kullanılan kıyafetler hakkında çok önemli bilgiler elde etmenin mümkün olacağı kanaatindeyiz. Kılık-kıyafet konusu, sosyal hayattaki değişme ve gelişmelerin önemli bir göstergesi olması bakımından bu konuda yapılacak çalışmalarda gözönünde bulundurulması gereken bir konudur.

Manilerin büyük bir bölümünde kıyafetin, diğer temaların işlenmesi sırasında yardımcı malzeme olarak kullanıldığını görüyoruz.

Bazan küçük görmek, alay etmek, şakalaşmak gayesiyle :

Yerim bir gül damlasi
Peşundedur gamasi
Köylerde nişan gezer
İşluğunun yamasi

Doruğun tepesinde
Kargaların foli var
Haburdaki uşağın
Kırk yamalı donu var

Kestum kara koyını
Yağ'na bak yağına
Seni kurban ediyim
Çarığımın bağına

Dayımın eruğunu
Kim kırdı doruğunu
Dayım bana verecek
Kukullu feruğunu

Bazan sevgiliye sitem için :

Aema senun dalından
Alamadım üzümü
Andır galsun yaşmağın
Göremedim yüzünü

Horon oynayan kızlar
Her Allah'ın kulları
Kör etti gözlerimi
Yaşmağınun pulları

Alaca çorapları
İner baldırlarına
Ben de olsam püskülü
Vursam topuklarına

Bazen Ziya Paşa'nın «Zerdüz palan
ursan eşek yine eşektir» sözünün halk
ağzındaki tercümesi sayılabilecek bir
fikrin ifadesinde,

Ata yükledim tayı
Sol taraftan tartayı
Taktığın kırevattan
Hamallar da takayı

Veya yeni moda ile birlikte deği-
şen zevkleri anlatmak için, manilerde
kılık - kıyafet unsurlarının kullanıldığı-
nı görüyoruz :

Altmışatıda çıktı
Mini etek modası
Haniya yeni gelin
Donanacak odası

Yaylanun çimeninun
Küriyelum karını

Bekâr kızlar çok sever
Entarinin tarını

Giyim kuşamın bir parçası da ta-
kılardır. Zaman zaman manilerde bun-
lara da yer verildiğini görüyoruz :

Ah yavrum huyli misun
Günlere sakli misun
Gelen seni sorayı
Altın hamayil misun

YEMEKLER :

Sosyal hayatı belirleyici unsurlar-
dan biri de beslenme. Besin mad-
delerinin insan yapısı ve karakteri üze-
rindeki etkileri, milletler ve hatta aynı
milletin değişik bölgelerde yaşayan
boyları arasında görülen farklılıkların
meydana gelmesinde de değişik gıda
maddeleriyle beslenmenin önemli bir
rol oynadığı bilinen bir gerçektir.

Her milletin kendine has yiyecek-
leri ve diğerlerinden farklı bir mutfak-
lığı olduğu gibi, bölgelerin de kendile-
rine has mutfakları ve bir nevi sim-
geleri olmuş yemekleri vardır. Bu du-
rum bizim ülkemizde daha da belir-
gin bir şekilde kendini gösterir. Her
bölgenin olduğu gibi hemen her ilim-
zin de «meşhur» tabir edilen yemek-
leri vardır.

Trabzon manilerinde en çok sözü
edilen yemekler lahana ve hamsiden
yapılanlardır :

Sosyeteler çoksever
Biberin dolmasını
Ha bu uşak çok sever
Lahana çorbasını

Evlerinin onünde
Kara kara lahana
Biberli eyle oni
Ya koy oni sahana

Hamsi baluk pişirdium
Kırmızı kiremide
Benüm canımı yakan
Hopşera'dan Hemide

(Devam edecek)